

ΓΑΒΡΙΛΗΣ ΛΑΜΠΑΤΟΣ

ΚΚΕ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ 1940 1944

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
<i>Η απωθημένη μνήμη και τα βασανιστικά ερωτήματα</i>	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
<i>Η προϊστορία. Από την ίδρυση του ΣΕΚΕ και του ΚΚΕ στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο</i>	49
Α. Η πολιτική πορεία των ελλήνων κομμουνιστών στον Μεσοπόλεμο	49
Β. Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά	68
Γ. Σε κινούμενη άμμο. Οι κομμουνιστές και ο πόλεμος	76
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
<i>Η πρόκληση της τριπλής Κατοχής</i>	91
Α. Οι προσπάθειες για οργανωτική ανασυγκρότηση και οι νέες πολιτικές κατευθύνσεις	91
Β. Η πρώτη «έφοδος στον ουρανό». Η εξέγερση της Δράμας	100
Γ. Η ολοκλήρωση της ανασυγκρότησης και οι τοπικές ιδιαιτερότητες. Οι οργανώσεις του εξωτερικού	105
Δ. Η συγκρότηση του ΕΑΜ	112
Ε. Ο αγώνας για επιβίωση και οι μεγάλες κινητοποιήσεις στις πόλεις	123
ΣΤ. Το αντάρτικο κάνει κίνημα ή το κίνημα αντάρτικο	132
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
<i>Οι απαρχές των εμφύλιων συρράξεων</i>	159
Α. ΕΛΑΣ – ΕΚΚΑ – ΕΔΕΣ. Η αδύνατη συνύπαρξη	159
Β. Δωσιλογισμός και εμφύλιες συγκρούσεις στην Κατοχή	164
Γ. Η εξαίρεση της Κρήτης	179
Δ. Μεταβολές της κεντρικής πολιτικής γραμμής 1943-1944	182

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

<i>Οι αιρετικοί</i>	201
Α. Ανέστιοι και αποσυνάγωγοι κομμουνιστές	201
Β. Ξεκαθάρισμα λογαριασμών με παλιούς συντρόφους	208
Γ. ΚΚΕ και ελληνικός τροτσκισμός	218

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

<i>Η ελεύθερη Ελλάδα</i>	231
Α. Λαϊκή αυτοδιοίκηση – Λαϊκή δικαιοσύνη: Τα πρώτα βήματα	231
Β. Η επέκταση των θεσμών και η καθημερινή εφαρμογή τους	240
Γ. Εκλογές της ΠΕΕΑ. Εκλογές «επαναστατικού τύπου» στην κατεχόμενη Ελλάδα	250
Δ. Το κράτος της ΠΕΕΑ και η διαχείριση της καθημερινότητας	254

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

<i>Πολιτικές διεργασίες πριν από την Απελευθέρωση και η πρόσκαιρη εθνική ενότητα</i>	271
Α. Το Συνέδριο του Λιβάνου	271
Β. Από τον Λίβανο στην Απελευθέρωση. Πολιτικές διεργασίες και εμφύλιες συγκρούσεις	278
Γ. Η Αριστερά στην κυβέρνηση (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1944). Η διαχείριση μιας δύσκολης κοινωνικής πραγματικότητας	293

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

<i>Τα Δεκεμβριανά. «Η εξουσία περπατούσε στους δρόμους;»</i>	307
Α. Ολέθριοι πολιτικοί χειρισμοί (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1944)	307
Β. Ο ανορθόδοξος πόλεμος των 33 ημερών	317
Γ. Η έκρηξη της βίας	323
Δ. Η καθημερινότητα των αμάχων	329
Ε. Η ομηρία	333

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	347
----------------------	-----

ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	359
-----------------------------	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	383
------------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η απωθημένη μνήμη και τα βασανιστικά ερωτήματα

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΟΥ ΑΦΟΡΑ τα χρόνια της δεκαετίας του 1940 παρουσιάζει στις μέρες μας ιδιαίτερη ανάπτυξη. Ταυτόχρονα, βρίσκεται σε εξέλιξη η αποτύπωση της μνήμης των πρωταγωνιστών εκείνης της εποχής: εκδίδονται εκατοντάδες γραπτές μαρτυρίες που αναφέρονται σε αυτά τα χρόνια, ενώ μεγάλος είναι και ο αριθμός των δημοσιευμάτων στον αθηναϊκό, στον τοπικό Τύπο, καθώς και στα περιοδικά έντυπα των αντιστασιακών.

Μελετώντας ένα μέρος από αυτά τα δημοσιεύματα, προέκυψαν ορισμένα βασανιστικά ερωτήματα, τα οποία θα διερευνηθούν στα επόμενα κεφάλαια. Σύμφωνα με την έρευνά μας, δεν έχει επιτευχθεί η αναγκαία ώσμωση μνήμης και ιστοριογραφίας. Εάν υπήρχε αυτή η ώσμωση, οι διαμάχες που προκάλεσε η εμφάνιση του λεγόμενου αναθεωρητικού ρεύματος θα είχαν λιγότερη ένταση και θα υπήρχε μεγαλύτερη δυνατότητα ιστοριογραφικών συνθέσεων.

Κατά τη γνώμη μας, η χρήση του όρου «αναθεωρητισμός» είναι ιδεολογικά φορτισμένη και συσκοτίζει τις αναζητήσεις μας για την πορεία και τα κενά της ιστοριογραφίας που ασχολείται με τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940. Με βάση τις υπάρχουσες αρχειακές διαθεσιμότητες υπήρχαν θέματα που έχουν ερευνηθεί εξαντλητικά (π.χ. ο ρόλος του βρετανικού παράγοντα) και άλλα που παρέμεναν εν πολλοίς αδιερεύνητα.¹ Ένα από αυτά ήταν ο βαθμός αποδοχής των νέων δομών εξουσίας που συγκροτούσε το ΚΚΕ σε πολλές περιοχές της ορεινής Ελλάδας. Άλλωστε, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990 υπήρχαν ελάχιστα αρχειακά τεκμήρια που θα επέτρεπαν να γραφτούν επιστημονικές εργασίες για την κυριότερη πολιτική δύναμη που

αναδείχτηκε στην κατοχική Ελλάδα, το ΚΚΕ. Αυτό το ιστοριογραφικό κενό επιστήμονες από διαφορετικά πεδία προσπάθησαν να το καλύψουν. Δεν αναθεωρούσαν κάποιο διαμορφωμένο επιστημονικό παράδειγμα, αλλά κυρίως έθιγαν παγιωμένες αντιλήψεις για την εαμική αντίσταση στον χώρο της δημόσιας ιστορίας. Πολλά κρίσιμα θέματα όμως δεν γίνονταν αντικείμενο μελέτης. Για παράδειγμα, έπρεπε να περάσουν εβδομήντα χρόνια για να οργανώσουν πανεπιστημιακά ιδρύματα επιστημονικά συνέδρια σχετικά με τα γεγονότα του Δεκέμβρη του 1944, τα οποία σε μεγάλο βαθμό καθόρισαν τις μεταπολεμικές εξελίξεις της χώρας. Επίσης, η Ελλάδα γνώρισε μια τριπλή κατοχή που σε συνδυασμό με τη γεωγραφική πολυμορφία της χώρας ανάγκασε τους ερευνητές να λάβουν σοβαρά υπόψη τους τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Υπήρξαν, πάντως, μελέτες για επιμέρους περιοχές της επικράτειας (π.χ. Σύρος) που αναμφίβολα διεύρυναν τους διανοητικούς μας ορίζοντες.²

Από τις πρώτες μέρες μετά την Απελευθέρωση υπήρξαν δημοσιεύματα που έθιξαν θέματα που βρίσκονται ακόμη στο επίκεντρο των συζητήσεων των ιστορικών. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, η τύχη των ελλήνων εβραίων, η πολύμορφη δράση του εαμικού κινήματος. Θα σημειώσω ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Η εφημερίδα *Ανεξαρτησία* (από τον χώρο του φιλελεύθερου Κέντρου), εκτός από την καθημερινή της αρθρογραφία, φιλοξενούσε ιστορικά αφηγήματα για όψεις της κατοχικής εμπειρίας. Τα στρατόπεδα του Χαϊδαρίου και οι δοκιμασίες των κρατουμένων, επωνύμων (π.χ. Στέλιος Σκλάβαινας) και ανωνύμων, καθώς και η εξόντωση της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης ήταν θέματα για τα οποία αφιερώθηκαν διαδοχικά δημοσιεύματα. Αξιοσημείωτη ήταν η καταγραφή πτυχών της εαμικής αντίστασης, όπως η θυσία των τριών επονιτών στο σπίτι του Υμηττού.³ Το κλίμα αυτό άλλαξε ριζικά μετά τις συγκρούσεις του Δεκέμβρη του '44. Η σφοδρότητα των συγκρούσεων δημιούργησε νέες διαιρέσεις και πλέον οι εμπειρίες της Κατοχής προσεγγίζονταν μέσα από το πρίσμα των εμφύλιων συγκρούσεων. Μάλιστα, η μεταστροφή του λόγου της συγκεκριμένης εφημερίδας είναι εντυπωσιακή. Κυριαρχεί πλέον ο πολεμικός τόνος και η βίαιη αντιπαράθεση με την άλλη πλευρά.

Οι άνθρωποι που συμμετείχαν στην εαμική αντίσταση κατέστρεφαν μνημονικά κατάλοιπα που θα μπορούσαν να τους ενοχοποιήσουν. Αυτή η

εξέλιξη δεν μπορούσε, ωστόσο, να εξοβελίσει τις προσωπικές τους μνήμες και την αναπαραγωγή τους στον φιλικό και κοινωνικό τους περίγυρο. Όπως σημειώνει η Paloma Fernández, έχει ιδιαίτερη σημασία αυτό που ονομάζει «αυτοβιογραφική μνήμη», *«αυτή που βιώνει ο καθένας μας: η εσωτερική, η προσωπική μνήμη, με την έννοια ότι προκύπτει από την εμπειρία μας, ακόμα κι αν διαπερνάται [...] από μια συλλογική διάσταση»*⁴.

Θα παρουσιαστούν ορισμένα έργα που γράφτηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Αυτή την περίοδο έχουν διαμορφωθεί μορφές συλλογικής μνήμης τόσο από την πλευρά των νικητών όσο και από την πλευρά των ηττημένων του Εμφυλίου. Πρόκειται για έργα με διακριτό το προσωπικό τους στίγμα τα οποία δεν έτυχαν της ανάλογης προσοχής, αφού οι αφηγήσεις αυτές δεν ήταν εύκολο να εγκλωβιστούν σε απλουστευτικές ερμηνείες, ορισμένες από τις οποίες αναπαράχθηκαν αργότερα από κάποιες επιστημονικές εργασίες. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το έργο του Εμμανουήλ Βαζαίου, που εκδόθηκε στην Κόρινθο το 1961.⁵ Δακτυλογραφημένη εκδοχή της εργασίας βρέθηκε στα κατάλοιπα του αρχείου του Ηλία Παπαστεργίου (ΕΛΙΑ). Μαζί με άλλες μαρτυρίες που βρέθηκαν στην κατοχή του συγγραφέα συγκροτούν ένα εργαστήριο μνήμης για την εαμική αντίσταση στην Πελοπόννησο, η οποία παρουσιάζει πολύ μεγάλες διαφορές σε σχέση με άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου.

Ο Εμμ. Βαζαίος υπήρξε επαγγελματίας στρατιωτικός, αφού υπηρέτησε στο στράτευμα από τον Μάρτιο του 1919 μέχρι και τον Φεβρουάριο του 1948, οπότε και αποστρατεύτηκε. Ο λόγος που προχώρησε στη συγγραφή γίνεται αντιληπτός από τον πρόλογο του κειμένου. Ως διοικητής του τοπικού συντάγματος του ΕΛΑΣ ένωθε απέχθεια απέναντι στις τοπικές ελίτ του νομού, ανεξαρτήτως ιδεολογικής κατεύθυνσης.

Γράφει χαρακτηριστικά: *«Κορυφαίοι κομμουνιστές κατά το πλείστον επιστήμονες της περιοχής ταύτης και οι οποίοι ήσαν υπεύθυνοι δι' όσα διεδραματίστησαν εις τον πολιτικόν τομέα, έχουν λάβει άφεσιν αμαρτιών και διάγουν σήμερον ζωήν άνετον, έχοντας αρίστας σχέσεις με τους δεξιούς μέχρι χθες θανασίμους εχθρούς των, καθ' ον χρόνον ευρίσκονται ακόμη εις τας φυλακάς άσημα παιδιά του λαού καθοδηγηθέντα από τους ανωτέρω αρχηγούς.*

»Δεξιόί επιστήμονες και μη, των οποίων η πολιτεία κατά την Κατοχήν δεν υπήρξε άμεμπτος, κατέχουν σήμερον ανωτάτας θέσεις εις τον Κρατικόν Μηχανι-

σμόν και τούτο διότι τους επροστίτειν και τους προώθησε το δέος του κομμουνισμού και η αντικομμουνιστική των λύσσα.

»Και μόνον ημείς οι έχοντες το θάρρος να υποστηρίζωμεν την αλήθειαν, θεωρούμεθα ακόμη ύποπτοι από εθνικής πλευράς, οι δε μαχηταί τους οποίους ημείς ωδηγήσαμεν εις τας μάχας εναντίον των κατακτητών, και νεκροί ακόμη υβρίζονται»⁶.

Στην αρχή της αφήγησής του ο Εμμ. Βαζαίος αναφέρεται στην απαξίωση του σώματος των αξιωματικών σε ευρύτερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας λόγω της παθητικής τους στάσης απέναντι στις αρχές Κατοχής. Η αναφορά αυτή συνδέεται με τις τεκτονικές μεταβολές που προκάλεσε η γερμανική Κατοχή τόσο σε κοινωνικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Ο ίδιος περιγράφει τη συμμετοχή του σε δίκτυα συγκέντρωσης και διαβίβασης πληροφοριών προς τους συμμάχους από το 1941. Όμως ο τρόπος αυτός αντιστασιακής δράσης δεν του αρκεί. Γι' αυτό, το καλοκαίρι του 1943 αποφασίζει να συμμετάσχει στη συγκρότηση ένοπλης αντιστασιακής ομάδας στην περιοχή Φαρμακά (στα σύνορα Αργολίδας και Κορινθίας).

Στο βουνό πληροφορήθηκε την άφιξη μιας ομάδας ανταρτών του ΕΛΑΣ (ο ίδιος αναφέρει ότι ο όρος ήταν άγνωστος μέχρι τότε) από τη Στερεά Ελλάδα. Σε πλήρη απομόνωση από τον Ιούλιο του 1943, αναγκάζεται να προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς. Η ομάδα του δεν διέθετε τα κοινωνικά ερείσματα που θα της επέτρεπαν να λειτουργήσει ανεξάρτητα από τον ΕΛΑΣ, οι άνθρωποι του οποίου δεν αποδέχονταν να αναδειχτούν εν δυνάμει πολιτικοί ανταγωνιστές του. Από τους συναδέλφους του αξιωματικούς στην Κόρινθο εγκαταλείπεται, ιδιαίτερα μετά τη δήμευση των περιουσιακών του στοιχείων από τις αρχές Κατοχής. Αξιοσημείωτη είναι η επισήμανσή του ότι οι βρετανοί αξιωματικοί που βρίσκονταν εκείνο το διάστημα στην Πελοπόννησο συνεργάζονταν με τον ΕΛΑΣ και υποδείκνυαν στους αξιωματικούς που είχαν συγκροτήσει ένοπλες ομάδες να αποδεχτούν την πρωτοκαθεδρία του ΕΛΑΣ.

Το τμήμα του ΕΛΑΣ του οποίου ανέλαβε τη διοίκηση δεν ήταν αξιόμαχο. Όμως μετά την παράδοση των ιταλικών όπλων ενισχύθηκε τόσο η δύναμη του πυρός όσο και η πειθαρχία του. Οι δεσμοί του με ευρύτερα τμήματα του αγροτικού πληθυσμού παρέμεναν ισχυροί, με κορύφωση τη συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού στη μάχη της Στυμφαλίας (Ιούνιος 1944) στο

πλευρό του ΕΛΑΣ για τη διαφύλαξη των σιτηρών της περιοχής από τους Γερμανούς και τα Τάγματα Ασφαλείας.

Οι εμφύλιες συγκρούσεις στην περιοχή και η συμπεριφορά του τοπικού γραμματέα του ΚΚΕ Θεόδωρου Ζέγκου καταλαμβάνουν σημαντικό τμήμα της αφήγησης. Για το πρόσωπο αυτό γίνεται εκτεταμένη αναφορά και σε άλλες αυτοβιογραφικές μαρτυρίες που περιλαμβάνονται στο αρχείο του Ηλία Παπαστεργιόπουλου (ΕΛΙΑ). Ο Εμμ. Βαζαίος τον αναφέρει με τα ψευδώνυμά του (Τριαντάφυλλος ή Στάθης). Για τον Βαζαίο αποτελούσε ένα είδος τοπικού δικτάτορα «ο οποίος είχε το δικαίωμα ζωής και θανάτου επί πάντων εις την περιοχήν»⁷. Ο κομματικός μηχανισμός δηλαδή ήταν απόλυτα υποταγμένος σε αυτόν. Τα τοπικά κομματικά στελέχη, παρά το γεγονός ότι ήταν διανοούμενοι (γιατροί, καθηγητές, δάσκαλοι, δικηγόροι), αποδέχονταν αδιαμαρτύρητα τις εντολές του.

Η εγκαθίδρυση των εαμικών δομών εξουσίας συναντούσε, παρ' όλα αυτά, σφοδρές αντιδράσεις στην περιοχή. Πόλος συσπείρωσης της αντίθετης πτέρυγας ήταν ο Στάθης Παπακωνσταντίνου, επί σειρά ετών βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος και γιατρός με πλούσιο κοινωνικό έργο και ισχυρό λαϊκό έρεισμα.

Με ζωντανό και παραστατικό τρόπο ο Βαζαίος καταγράφει το κλίμα της πολιτικής αντιπαράθεσης: «Τρεις συνελήφθη ο γέρον Στάθης υπό της πολιτοφυλακής, διότι παρά τις συστάσεις μας όπως παύση να αναμιγνύεται εις την πολιτικήν, ούτος ακμαιώτατος περιήρχετο τα διάφορα χωρία και εξώθει τους προκρίτους τούτων εναντίον του ΕΑΜ. Και τρεις φορές αφέθη ελεύθερος τη προσωπική μου επεμβάσει, την τελευταίαν δε φοράν ηγωνίσθη πολύ διά να του σώσω την κεφαλήν. Δεν έπαυσεν όμως να ενεργή εναντίον μας μέχρι της Απελευθερώσεως. Η κατάσταση αυτή έδιδε το δικαίωμα εις τον Στάθην να διατάσση αθρόας συλλήψεις ατόμων τα οποία εβασανίζοντο καί τινα μάλιστα εξετελούντο τη αγνοία μας. Ως Στρατιωτικός Αρχηγός δεν ελάμβανον επισήμως γνώσιν των συλλήψεων διότι τούτο ήτο έργον των πολιτικών οργανώσεων και της πολιτοφυλακής η οποία ήτο ανεξάρτητος και εξετάλει τας διαταγάς του Στάθη...»⁸.

Η αφήγηση του Εμμ. Βαζαίου αναδεικνύει το ζήτημα της ρευστότητας των πολιτικών συσχετισμών που είχαν διαμορφωθεί στις ορεινές κοινότητες της περιοχής. Ένα τμήμα των παραδοσιακών προκρίτων των χωριών, ενώ φαινομενικά αποδεχόταν τις νέες δομές εξουσίας που διαμορφώνο-

νταν εκεί, στην πράξη προσπαθούσε να τις υπονομεύσει. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο Θ. Ζέγκος να σχεδιάζει να εξοντώσει το 5-10% των κατοίκων των χωριών ώστε να εξουδετερώσει τις αντιδράσεις. Οι ενέργειες αυτές τον έφεραν σε σύγκρουση με τον Βαζαίο και άλλους αξιωματικούς. Ακολουθεί η καθαίρεση του Βαζαίου από τη διοίκηση του τοπικού συντάγματος του ΕΛΑΣ. Η κάθοδος του Άρη Βελουχιώτη στην Πελοπόννησο σε μια περίοδο σφοδρών εμφύλιων συγκρούσεων δίνει τη δυνατότητα στον Βαζαίο να παρουσιάσει τη διαφωνία του και να επιστρέψει στη διοίκηση του συντάγματος.⁹

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια ερμηνείας από τον Βαζαίο των περιστατικών βίας από την πλευρά της Αριστεράς στις περιοχές της Κορίνθου και της Αργολίδας. Ο ίδιος γράφει χαρακτηριστικά: *«Ίσως αι υπερβασίαι να είναι πολυπληθέστεραι εις την περιοχήν της Αργολιδοκορινθίας και Ναυπλίας. Τούτο αποδοτέον εις δύο λόγους: 1) εις το γεγονός ότι εκ της περιοχής ταύτης κατάγονται αι περισσότεραι οικογένειαι των κορυφαίων πολιτικών της Ελλάδος και η αντίδρασις προς τον κομμουνιστικόν τρόπον διοικήσεως, ως εκ τούτου, ήτο πολύ μεγαλυτέρα. 2) Εις το ότι οι κορυφαίοι κομμουνισταί της περιοχής, όντες κατά το πλείστον αρριβισταί, δεν είχαν το θάρρος να συγκρατήσουν τον δικτατορίσκον Στάθην από τον εκτραχηλισμόν των σαδιστικών του εξτρεμιστικών ενεργειών»*¹⁰.

Ένα πολύ ενδιαφέρον ερώτημα απασχολεί τον Βαζαίο: Γιατί ο ΕΛΑΣ γνώρισε πολύ μεγάλη ανάπτυξη; Σύμφωνα με αυτόν, η ανάπτυξη του ΕΛΑΣ οφειλόταν στην αδράνεια του αστικού πολιτικού κόσμου για την οργάνωση ένοπλων αντιστασιακών ομάδων, ενώ για την περιοχή της Πελοποννήσου δεν διστάζει να αποδώσει ευθύνες στους 900 αξιωματικούς της περιοχής που αδράνησαν και έτσι ο βρετανικός παράγοντας αναγκάστηκε να στηρίξει τον τοπικό ΕΛΑΣ στα πρώτα βήματά του.

Επίσης, κάνει αναφορές για τη σύνθεση του τοπικού ΕΛΑΣ. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες οι παρακάτω διαπιστώσεις: *«Ο ΕΛΑΣ είχε βεβαίως την κομμουνιστικήν του καθοδήγησιν, οι άνδρες του όμως κατά τα ¾ δεν ήσαν κομμουνισταί, ήσαν αγροτόπαιδα εθελονταί οι οποίοι κατειτάσσοντο αθρόως διά να απελευθερώσουν την σκλαβωμένην πατρίδα»*¹¹.

Επίσης, ενδιαφέρουσα είναι και η πρόσληψη της συγκεκριμένης μαρτυρίας από τον Άγγελο Ελεφάντη. Στη βιβλιοκριτική που γράφει για την

Ορθοκωστά του Θανάση Βαλτινού φροντίζει να κατηγορήσει τον συγγραφέα ότι αναπαράγει στο λογοτεχνικό έργο του το σχήμα του «κόκκινου» και του «μαύρου» φασισμού. Οι πρακτικές των τοπικών ηγετών του ΚΚΕ στην περιοχή δεν συσχετίζονται, όπως, κατά τη γνώμη του, θα όφειλε να κάνει ο Βαλτινός, με την ανάπτυξη των Ταγμάτων Ασφαλείας. Παραδέχεται δηλαδή ότι υπήρξαν βιαιότητες από τον ΕΛΑΣ στην περιοχή, τις οποίες όμως υπαγόρευε ο ίδιος ο πόλεμος. Στο τέλος της βιβλιοκριτικής παραθέτει ένα εκτεταμένο απόσπασμα από το βιβλίο του Βαζαίου για τη μάχη στον Αχλαδόκαμπο και τη σφαγή των ταγματασφαλιτών. Αυτό, ωστόσο, αποτελεί μια παραδοξότητα, διότι δίνεται η εντύπωση ότι προσχωρεί στα επιχειρήματα του αντιπάλου. Παρ' όλα αυτά, η μνήμη δεν τροφοδοτεί την ιστορική σκέψη, η οποία δείχνει να παραμένει εγκλωβισμένη σε αυστηρά θεωρητικά σχήματα.¹²

Στην αυτοβιογραφική κατάθεση του Βαζαίου βρίσκεται στο επίκεντρο της κριτικής ένας κομμουνιστής ο οποίος στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας ήταν έγκλειστος στις φυλακές της Ακροναυπλίας. Από τις φυλακές αυτές πέρασαν τα περισσότερα από τα στελέχη του ΚΚΕ που διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στα χρόνια της Κατοχής. Το βιβλίο του Βασίλη Γιαννόγκωνα με τον τίτλο *Ακροναυπλία* είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την κατανόηση της νοοτροπίας των κομμουνιστών. Ο συγγραφέας του, ένας ολιγογράμματος κομμουνιστής ο οποίος από τα χρόνια του Μεσοπολέμου αντιμετώπιζε συνεχείς διώξεις, αποφάσισε να καταγράψει τις εμπειρίες του από το στρατόπεδο συγκέντρωσης της Ακροναυπλίας. Το βιβλίο εκδόθηκε το 1963 από τον Δίφρο, έναν από τους πιο γνωστούς εκδοτικούς οίκους της εποχής, ο οποίος ανήκε στον Γιάννη Γουδέλη, διανοούμενο που διατηρούσε δεσμούς με το τροτσικιστικό κίνημα. Άλλωστε, ο ίδιος ο Γιαννόγκωνας συνδεόταν με τροτσικιστές συγκρατούμενούς του, όπως ο Χρήστος Αναστασιάδης, ο οποίος έκανε και τη γλωσσική επιμέλεια του βιβλίου.¹³

Στο έργο αυτό αναδεικνύονται τα νοοτροπιακά στοιχεία που καλλιεργήθηκαν στο συγκεκριμένο στρατόπεδο από τον ηγετικό πυρήνα του κόμματος. Ο ίδιος ήταν ιδιαίτερα επικριτικός για τον τρόπο οργάνωσης της ζωής των κρατουμένων στο στρατόπεδο από την ηγεσία του ΚΚΕ. Θεωρούσε ότι η τυφλή πειθαρχία που καλλιεργήθηκε στα μέλη του κόμματος συνέβαλε

στην εξαφάνιση της ατομικότητας των κρατουμένων. Όπως ο ίδιος έγραφε, «η ατομικότητα του συντρόφου είχε εξαφανιστεί»¹⁴.

Η αλληλογραφία των κρατουμένων, εκτός από τη λογοκρισία των μεταξικών αρχών, είχε να αντιμετωπίσει και τον έλεγχο των κομματικών αρχών του στρατοπέδου. Ο Γιαννόγκωνας επιρρίπτει ευθύνες στην κομματική καθοδήγηση του στρατοπέδου ότι απέτρεψε την ομαδική δραπέτευση των κρατουμένων την άνοιξη του 1941. Αντίθετα, θεωρούσε ορθή την προτροπή του Παντελή Πουλιόπουλου για οργάνωση της απόδρασης των κρατουμένων. Τέλος, δεν παραλείπει να μιλήσει για συγκρατούμενούς του, όπως ο Θανάσης Καπένης, που είχαν συγκρουστεί με την κομματική καθοδήγηση του στρατοπέδου και στα χρόνια της Κατοχής δολοφονήθηκαν από τους συντρόφους τους. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι για τις εξουσιαστικές κομματικές δομές που είχαν διαμορφωθεί στο στρατόπεδο επικριτικά μίλησαν στα έργα τους ολιγογράμματοι εργάτες, όπως ο Β. Γιαννόγκωνας και ο Γ. Μανούσας, ενώ οι διανοούμενοι του στρατοπέδου είτε σιώπησαν είτε στα έργα τους ήταν πολύ πιο επιφυλακτικοί και προσεκτικοί στην ανάδειξη «οικείων κακών».¹⁵

Το 1963 ο Διονύσης Μπενετάτος εκδίδει *Το Χρονικό της Κατοχής*. Ο συγγραφέας του έργου υπήρξε στέλεχος του ΕΑΜ στην Αθήνα, από το οποίο αποχώρησε στα τέλη του 1942. Το βιβλίο του αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον πολιτικό οδοιπορικό στο πολιτικό σκηνικό της Κατοχής, που χαρακτηρίζεται από τη βαθιά κρίση του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου, μια πολυδιάσπαση τόσο του κόμματος των Φιλελευθέρων όσο και του Λαϊκού Κόμματος. Παράλληλα, ένα πλήθος πολιτικών κινήσεων και ομάδων προσπαθούσε να καλύψει τη βαθύτερη ανάγκη της ελληνικής κοινωνίας για ανανέωση της πολιτικής ζωής μετά την Απελευθέρωση. Στο επίκεντρο της αφήγησης βρίσκονται οι πολιτικές ζυμώσεις στην κατοχική Αθήνα, καθώς και ο αντιστασιακός αγώνας στην πόλη.

Ο ίδιος συμμετείχε στις αρχικές διεργασίες για τη συγκρότηση του ΕΑΜ. Καταγράφει τις διαφωνίες ανάμεσα στον Χρήστο Χωμενίδη και στον Λεωτέρη Αποστόλου σχετικά με τους πολιτικούς στόχους του. Επικρατούν οι απόψεις Αποστόλου, που δεν ήθελε να γίνεται λόγος για σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας. Οι σχετικές συζητήσεις είχαν ξεκινήσει τον Ιούνιο του 1941 και ολοκληρώθηκαν στα τέλη Σεπτεμβρίου της

ίδιες χρονιάς. Από την αφήγηση του Μπενετάτου προκύπτει ότι η ηγεσία του ΚΚΕ, παρότι δεν έθετε μαξιμαλιστικούς πολιτικούς στόχους, επιθυμούσε να έχει τον απόλυτο έλεγχο στον νέο πολιτικό σχηματισμό.

Άλλωστε, οι λόγοι απομάκρυνσής του από το ΕΑΜ σχετίζονταν με την απόπειρα διάλυσης μιας μικρής αντιστασιακής οργάνωσης Κεφαλλονιτών που δρούσε στην Αθήνα στο πλαίσιο του ΕΑΜ. Ήταν οι «Συνεχιστές», μια οργάνωση που εμπνεόταν από τις παραδόσεις του Επτανησιακού ριζοσπαστισμού. Για τον Μπενετάτο η ηγεσία του ΚΚΕ είχε βαρύτατες ευθύνες γιατί επιχείρησε να μονοπωλήσει τον αντιστασιακό αγώνα *«με σκοπό να καταλάβει την εξουσία. Η ανεξάντλητη πηγή θηριωδίας βρίσκεται στον ίδιο τον Σταλινισμό και στη σταλινική θεωρία ότι η σκοπιμότητα δικαιολογεί κάθε έγκλημα που είναι υποταγμένο στην κομματική σκοπιμότητα»*¹⁶.

Το μεγαλύτερο μέρος της αφήγησης επικεντρώνεται στις πολιτικές διεργασίες που πραγματοποιήθηκαν το 1943, χρονιά έντονων εμφύλιων διενέξεων. Αυτό που έχει ενδιαφέρον στην αφήγηση του Δ. Μπενετάτου είναι ότι δεν υπάρχει μια ευθύγραμμη σχέση ανάμεσα στις πολιτικές διεργασίες που συντελούνταν στην πρωτεύουσα και σε αυτές που διαδραματίστηκαν στην περιφέρεια. Για την πατρίδα του την Κεφαλλονιά επισημαίνει ότι η συγκρότηση της αντικομμουνιστικής οργάνωσης ΠΟΚ (Πατριωτική Οργάνωση Κεφαλονιάς) συνοδεύτηκε από λουτρό αίματος σε βάρος του ΕΑΜ, αφού σε συνεργασία με τις γερμανικές αρχές Κατοχής δεν δίστασαν να προχωρήσουν στην εκτέλεση εκατοντάδων οπαδών του ΕΑΜ. Παρ' όλα αυτά, δεν παραλείπει να σημειώσει ότι η ανάληψη της εξουσίας στο νησί από το ΕΑΜ τον Σεπτέμβριο του 1944 δεν συνοδεύτηκε από αντίποινα, που θα δικαιολογούνταν από τα εγκλήματα της αντίπαλης παράταξης.

Τον επόμενο χρόνο (1964) ένα ηγετικό στέλεχος της εαμικής αντίστασης στην ανατολική Μακεδονία που είχε διατελέσει βουλευτής της ΕΔΑ, ο Κώστας Κωνσταντάρας, εκδίδει το βιβλίο *Αγώνες και Διωγμοί*.¹⁷ Το βιβλίο έρχεται να μιλήσει για μια περιοχή που λόγω των εθνοτικών και πολιτισμικών της ιδιαιτεροτήτων γνώρισε σε πολύ μεγαλύτερη ένταση εμφύλιες συγκρούσεις στα χρόνια της Κατοχής σε σχέση με άλλες περιοχές της Ελλάδας. Ο συγγραφέας δεν περιορίστηκε στην καταγραφή των προσωπικών εμπειριών του. Γίνεται αντιληπτό ότι αξιοποίησε γραπτά και προφορικές μαρτυρίες και συντρόφων του, με αποτέλεσμα να γράψει ένα έργο ιδιαίτε-

ρα πλούσιο σε πληροφορίες και κυρίως εύστοχο στην αξιολόγηση πολιτικών πρωτοβουλιών και οργανώσεων.

Ο λόγος που τον οδήγησε στη συγγραφή του έργου συνδέεται με την αποσιώπηση από τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις της συνεισφοράς του ΕΑΜ στην Αντίσταση.¹⁸ Με διαυγή τρόπο παρουσιάζει τα γεγονότα της εξέγερσης της Δράμας. Περιγράφει ότι η εξέγερση προετοιμάστηκε από τους κομμουνιστές που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή. Αυτοί αξιοποίησαν τη διάχυτη διάθεση του πληθυσμού για εξέγερση, ο οποίος δεν ανεχόταν τη βουλγαρική Κατοχή. Οι μαζικές εκτελέσεις των κατοίκων της περιοχής και γενικότερα το εύρος της καταστολής οδήγησαν, στη συνέχεια, την ηγεσία του ΚΚΕ στην καταδίκη του εγχειρήματος. Ο τρόπος διαχείρισης του γεγονότος από την ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος στα χρόνια της Κατοχής, σύμφωνα με τον συγγραφέα, αποτελούσε ύβρη σε βάρος της μνήμης των νεκρών κομμουνιστών.¹⁹ Η εμπλοκή του Κωνσταντάρα σε όσα συνέβαιναν στην κατοχική Ελλάδα ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1943. Άλλωστε, όπως ο ίδιος γράφει χαρακτηριστικά, *«εμείς στην ερημιά της Αρναίας ιδέα δεν είχαμε μέχρι τις αρχές του 1943 ούτε για το ΕΑΜ, ούτε για τον Ζέρβα, ούτε για άλλες οργανώσεις»*²⁰.

Όπως και ο Εμμ. Βαζαίος, έτσι και ο Κ. Κωνσταντάρας δεν προσχώρησε με ευκολία στον ΕΛΑΣ. Ταλαντεύτηκε, ενώ είχαν προηγηθεί συζητήσεις με συναδέλφους του αξιωματικούς που είχαν καταταγεί στην ΠΑΟ (Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωσις). Στην απόφασή του να καταταγεί στον ΕΛΑΣ συνέβαλε καθοριστικά ο έντονος αντικομμουνισμός των μελών της ΠΑΟ, που προχώρησαν σε δολοφονίες στελεχών του ΕΑΜ στη Χαλκιδική σε μια προσπάθεια να εδραιωθεί η πολιτική και στρατιωτική παρουσία της οργάνωσης. Τον Κωνσταντάρα, παρά τον διαφορετικό δρόμο που χάραξε από τους άλλους συναδέλφους του, η απλουστευτική προσέγγιση ότι η ΠΑΟ αποτελούσε μια οργάνωση δωσιλόγων δεν τον εξέφραζε. Γράφει σχετικά: *«Το ΕΑΜ αντιλήφθηκε αμέσως τον κίνδυνο που αποτελούσε για την τελική του επικράτηση στον ευρύ χώρο της Μακεδονίας η οργάνωση αυτή των αξιωματικών και χρησιμοποίησε όλα τα μέσα για να την εκθέσει στον λαό και στο εξωτερικό. Ακόμα και μετά την ανακοίνωσή της διαλύσεώς της εξακολουθούσε να αποκαλεί “Παοιζήδικα” τα συνεργαζόμενα με τους Γερμανούς διάφορα τμήματα, ενώ ήξερε ότι τα τμήματα της ΠΑΟ απ’ τον Ιανουάριο 1944 και έπειτα δεν υπήρχαν»*²¹.

Πολλές σελίδες του κειμένου αφιερώνονται στην περιοχή της ανατολικής Μακεδονίας, στην οποία δραστηριοποιούνταν πολλές ένοπλες ομάδες με εθνικιστικό προσανατολισμό. Με κατηγορηματικό τρόπο υποστηρίζει «ότι τα εθνικιστικά τμήματα στην Ανατ. Μακεδονία μέχρι τον Αύγουστο 1944 αποτελούν εθνική αντίστασι και ότι διαφέρουν πολύ από τα τάγματα ασφαλείας με τα οποία τα ανάμιξαν οι Άγγλοι κατά την απελευθέρωσι για να τα ρίξουν εναντίον του ΕΛΑΣ»²². Η γεωγραφική θέση της περιοχής έφερε τα τοπικά στελέχη του ΚΚΕ αντιμέτωπα με το σύνθετο γεωπολιτικό σκηνικό που διαμορφώθηκε στην περιοχή της ανατολικής Μακεδονίας μετά την επικράτηση των κομμουνιστών στη Βουλγαρία. Ο ίδιος γνώριζε τις τριβές που υπήρχαν ανάμεσα στους εκπροσώπους του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος και στον εκπρόσωπο του ΚΚΕ στην περιοχή Γιώργη Ερυθριάδη αναφορικά με την περιοχή της Δυτικής Θράκης.²³

Η σύγκρουση των Δεκεμβριανών είχε παρενέργειες σε ολόκληρη την επικράτεια, γεγονός που δεν έχει απασχολήσει στον απαιτούμενο βαθμό την ιστοριογραφία. Η μαρτυρία του Κωνσταντάρη έρχεται να μας θυμίσει ότι οι συγκρούσεις που διεξάγονταν τις μέρες εκείνες στην Αθήνα και στον Πειραιά αναμφίβολα επηρέαζαν τις εξελίξεις στην υπόλοιπη Ελλάδα, όπου ήδη είχε κυριαρχήσει ο ΕΛΑΣ. Ειδικά, στην ανατολική Μακεδονία υπήρξαν συγκρούσεις ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και σε εθνικιστικές ομάδες της περιοχής. Η κυριαρχία του ΕΛΑΣ συνοδεύτηκε από εκτελέσεις προσώπων τα οποία ασκούσαν κριτική στο ΕΑΜ και τα οποία δεν μπορούσαν να θεωρηθούν δωσίλογοι. Το αδιερεύνητο πεδίο της βίωσης της Δεκεμβριανής σύγκρουσης από τον απλό πολίτη αναδεικνύει στην αυτοβιογραφική του κατάθεση και ο νθοποιός Μίμης Φωτόπουλος. Ο ίδιος, παρότι ενταγμένος στο ΕΑΜ, δεν κάνει καθόλου αναφορές στα μεγάλα συλλαλητήρια που διοργάνωσε το ΕΑΜ στις 3 Δεκεμβρίου καθώς και τις επόμενες μέρες. Η αφήγηση ξεκινά με την εικόνα του κατεστραμμένου σπιτιού της οικογένειας στην οδό Ιπποκράτους από τα πυρά βρετανικού άρματος μάχης. Αναφέρεται στις συγκρούσεις και όλα όσα βίωναν οι άμαχοι, οι οποίοι προσπαθούσαν να επιβιώσουν και κυρίως να εξασφαλίσουν κάποια στοιχειώδη εφόδια τις μεσημβρινές ώρες της ανακωχής (12-2 μ.μ.). Κατά τη διάρκεια αυτών των ωρών υπήρχε ο κίνδυνος σύλληψης οπαδών της Αριστεράς στο μη ελεγχόμενο από τον ΕΛΑΣ κέντρο της Αθήνας. Τις παραμονές της Πρωτοχρονιάς

του 1945 συνελήφθη και ο ίδιος και οδηγήθηκε σε ένα αυτοσχέδιο κρατητήριο στο κέντρο της Αθήνας. Από εκεί οδηγήθηκε στην περιοχή του Ελληνικού, στην οποία οδηγούνταν χιλιάδες οπαδοί της Αριστεράς που συλλαμβάνονταν κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης. Από το στρατόπεδο αυτό επιβιβάστηκαν σε πλοία και οδηγήθηκαν στην Ελ Ντάμπα, ένα χωριό βεδουίνων στην Αίγυπτο, πολύ κοντά στη μεσογειακή ακτή της Αιγύπτου, το οποίο απέχει 320 χιλιόμετρα από το Κάιρο και 180 χιλιόμετρα από την Αλεξάνδρεια. Η εμπειρία του εγκλεισμού αποσιωπήθηκε. Ο ίδιος ο συγγραφέας γράφει: «Μετά την Ελ Ντάμπα ακολούθησαν σκληρά χρόνια. Ο κόσμος φοβότανε να πει ότι τον είχανε δίκως λόγο όμηρο στην Αφρική. Κι έτσι το μαρτύριο οχτώ χιλιάδων ανθρώπων στα σύρματα αποσιωπήθηκε...»²⁴. Για το στρατόπεδο της Ελ Ντάμπα η Νένη Πανουργιά γράφει: «Η Ελ Ντάμπα με βασάνιζε πολύ καιρό. Ίσως επειδή γίνεται ελάχιστος λόγος γι' αυτή σε όλες σχεδόν τις ιστορικές αναλύσεις της περιόδου. Ίσως επειδή δεν της έχει δοθεί βαρύτητα»²⁵.

Κατά τη γνώμη μας, η σιωπή για την Ελ Ντάμπα συσχετίζεται με την ύπαρξη αυτοσχέδιων στρατοπέδων συγκέντρωσης της Πολιτοφυλακής στην Αττική κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών. Ο Σταύρος Αβδούλος, στέλεχος του ΚΚΕ και συνήγορος υπεράσπισης κατηγορούμενων μελών της ΟΠΛΑ, κάνει την ακόλουθη επισήμανση: «...Την εγκληματική απόφαση (ενν. της ηγεσίας του ΚΚΕ) να εκτελέσει εκατοντάδες αντιφρονούντες πολίτες δεν θα την αφήνανε ανεκμετάλλευτη. Η φοβερή αντικομμουνιστική καμπάνια, που κανείς δεν τόλμησε να την αντικρούσει, πάγωσε τον κόσμο που πριν μας συμπαθούσε. Ένας αόρατος τοίχος ορθώθηκε ξαφνικά και μας απομόνωσε. Όλοι μας θεωρούσαν εγκληματίες. Έζησα το φοβερό αυτό δράμα τόσο στην κοινωνική ζωή μου όσο και μέσα στις αίθουσες των Δικαστηρίων υπερασπιζόμενος τους συναγωνιστές μου»²⁶.

Οι μαρτυρίες αυτές δεν ήταν εύκολο να αξιοποιηθούν στην κατασκευή συλλογικής μνήμης τόσο από τους νικητές όσο και από τους ηττημένους του εμφύλιου πολέμου. Αναδείκνυαν βιώματα και εμπειρίες που δεν μπορούσαν εύκολα να ενταχθούν σε απλουστευτικά μανιχαϊστικά σχήματα. Αυτό όμως που εντυπωσιάζει είναι η υποτίμησή τους από την κοινότητα των ιστορικών. Υπήρξε δυσπιστία των ιστορικών που είχαν αριστερή πολιτική ταυτότητα για τις μαρτυρίες των πρωταγωνιστών. Οι επισημάνσεις του Vernant για τους ιστορικούς που μελετούν τη γαλλική Αντίσταση νο-

μίζω ότι ταιριάζουν απόλυτα και στην ελληνική περίπτωση. Γράφει: «Οι ιστορικοί θεωρούν ότι, αν όχι η Αντίσταση, τουλάχιστον η ιστορία της Αντίστασης είναι υπόθεση δική τους. Τους ανήκει. Και βλέπουν με καχυποψία εκείνους που ισχυρίζονται, πέρα από αυτούς τους ίδιους με την αφήγηση της προσωπικής τους εμπειρίας, ότι αποτελούν την επίσημη και αξιόπιστη μαρτυρία για αυτό που υπήρξε η Αντίσταση. Η ζήλια θα πρέπει να τους σπρώχνει, όταν τους δίνεται η ευκαιρία, να βάζουν τους άσχετους στη θέση τους»²⁷.

Οι λόγοι εξαιτίας των οποίων δεν υπήρξε η ώσμωση με τις μνήμες των ανθρώπων μπορούν να συσχετιστούν και με τα μεθοδολογικά εργαλεία των ιστορικών. Οι ιστορικές μελέτες που επικεντρώνονταν σε ζητήματα γεωπολιτικής και πολιτικής ιστορίας δεν λάμβαναν υπόψη την κοινωνική δυναμική που κατέγραφαν αυτές οι αφηγήσεις, τις τοπικές ιδιαιτερότητες και το πλήθος των παραγόντων που τροφοδοτούσαν τις εμφύλιες συγκρούσεις. Αλλά και οι ιστορικοί της Αριστεράς δεν έδωσαν σημασία σε αυτές τις αφηγήσεις. Είχαν αφεθεί στο κλίμα της Μεταπολίτευσης στην επική αφήγηση του Θανάση Χατζή για τη «Νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε». Με τα θεωρητικά εργαλεία είτε του σοβιετικού είτε του αλτουσεριανού μαρξισμού δεν ήταν εύκολο να αναδειχτεί η ρευστότητα των κοινωνικών και πολιτικών συσχετισμών στην κατοχική Ελλάδα.

Ο ιστορικός Άγγελος Ελεφάντης ανήκει σε εκείνους τους διανοούμενους της κομμουνιστικής Αριστεράς που είχαν πραγματοποιήσει σπουδές στη Δυτική Ευρώπη και ανέπτυξαν έναν αυτόνομο θεωρητικό και πολιτικό λόγο έναντι και των δύο κομμουνιστικών κομμάτων που είχαν συγκροτηθεί μετά τη διάσπαση του 1968. Ο *Πολίτης*, το περιοδικό που εξέδιδε, επηρέασε εκατοντάδες διανοούμενους που κινούνταν στον χώρο της Αριστεράς. Στα άρθρα του για τη δεκαετία του 1940 αναπαράγόταν ένας εξίσου αυτοαναφορικός λόγος για την Αντίσταση, ανάλογος με αυτόν των κομμουνιστικών κομμάτων. Στα γραπτά του δεν κυριαρχεί στην αφήγηση το ΚΚΕ, αλλά το ΕΑΜ και ο λαός της Αριστεράς, που πολλαπλασιάστηκε λόγω της ριζοσπαστικοποίησης των μαζών. Σύμφωνα με τον Ελεφάντη, η εξέλιξη αυτή οδηγούσε στον σοσιαλισμό, αφού η αστική ηγεμονία είχε καταρρεύσει. Είναι ενδεικτική η ακόλουθη αναφορά του για το αντίπαλο στρατόπεδο: «Δεν είχαν ούτε κράτος, ούτε στρατό να κυβερνήσουν»²⁸. Οι εμφύλιες συγκρούσεις σε αυτό το θεωρητικό σχήμα υποβαθμίζονταν. Αλλά αυτό που

καθιστά προβληματική αυτή την αρθρογραφία είναι το γεγονός ότι η Ελλάδα και το κομμουνιστικό της κίνημα παρουσιάζεται ως κάτι εντελώς διαφορετικό απ' ό,τι στη Σοβιετική Ένωση και στις άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Όμως, τα μέλη και τα στελέχη του ΚΚΕ ασπάζονταν τη σταλινική θεωρία και πράξη, με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπαγόταν.

Η αριστερή διανόηση δεν μπόρεσε ποτέ να αποστασιοποιηθεί συναισθηματικά από το εαμικό κίνημα. Δεν ήταν εύκολο να γίνει αποδεκτό ότι η εαμική δυναμική στη διάρκεια της Κατοχής διαφοροποιούνταν από περιοχή σε περιοχή και διαμορφωνόταν μέσα από πλήθος αλληλοεξαρτώμενων παραγόντων. Κυρίως όμως το εαμικό κίνημα είναι τόσο ισχυρά ταυτισμένο με την ταυτότητα των αριστερών, ώστε δεν υπάρχει η αναγκαία αποστασιοποίηση για την ορθολογική του προσέγγιση. Είναι, ωστόσο, αναγκαίο, ειδικά σήμερα, να μην προχωρούμε σε απλουστευτικές ιδεολογικές χρήσεις της ιστορίας για εφήμερους πολιτικούς στόχους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Γιώργος Αντωνίου, Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2008.
- 2 Sheila Lecoeur, *Το νησί του Μουσολίνι. Φασισμός και ιταλική κατοχή στη Σύρο*, μτφρ. Ελένη Αστερίου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013.
- 3 *Ανεξαρτησία* (19-10-1944): Αναφορά στον τρόπο που αντιμετώπισε ο Στ. Σκλάβαινας την εκτέλεσή του. *Ανεξαρτησία* (27-10-1944): Αφήγηση για τις δοκιμασίες των Εβραίων. *Ανεξαρτησία* (1-11-1944): Το Κάστρο του Υμηττού.
- 4 Paloma Aguilar Fernández, *Μνήμη και Λήθη του Ισπανικού Εμφυλίου. Δημοκρατία, δικτατορία και διαχείριση του παρελθόντος*, μτφρ. Σπύρος Κακουριώτης, Χάρης Παπαγεωργίου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, 21. Οι διαπιστώσεις της Fernández για την οικογενειακή μνήμη των πτημένων επιβεβαιώνονται στη μαρτυρία του Γιάννη Στεφανίδη, βλ. Γιάννης Στεφανίδης, *Οδοιπορικό προς την ελευθερία, 1957-1967*, πρόλογος Στέλιος Κούλογλου, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2017, 27-31.
- 5 Εμμανουήλ Βαζαίου, *Τα άγνωστα παρασκήνια της Εθνικής Αντιστάσεως εις την Πελοπόννησον*, Κόρινθος 1961. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Δημήτρη Παπαγεωργάκη για το αντίτυπο του βιβλίου το οποίο μου χάρισε, καθώς και για τις ενδιαφέρουσες συνομιλίες που είχαμε για το συγκεκριμένο βιβλίο.
- 6 Ό.π., 3.
- 7 Ό.π., 24.
- 8 Ό.π., 79.
- 9 Οι επαφές Βαζαίου-Βελουχιώτη επιβεβαιώνονται σε σχετική έκθεση του τελευταίου. Γράφει χαρακτηριστικά: «Εις το δόν Σ.Π. επαναφέραμεν τον Ταγματάρχην Βαζαίον διά πολλούς και διαφόρους λόγους, που θα σας εκθέσωμεν εις ειδικήν αναφοράν μας και κατά παράκλησιν των οργανώσεων, αντί του Αντ/ρχου Σεφερλή Ευστ. μετά του οποίου είχαν δημιουργήσει προστριβάς αι τοπικαί οργανώσεις», ΑΣΚΙ, ΤΚ 496, φ. 30/4/147, 31-5-44.
- 10 Εμμανουήλ Βαζαίου, ό.π., 116.
- 11 Ό.π., 116-117.
- 12 Άγγελος Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-50*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, 281-295.
- 13 Στα μέσα της δεκαετίας του 1980, στο πλαίσιο της έρευνας που πραγματοποιούσα για το εργατικό κίνημα στον Μεσοπόλεμο, γνώρισα ηγετικά στελέχη του τροτσκιστικού κινήματος εκείνης της περιόδου, όπως τον Χρήστο Αναστασιάδη και τον Μήτσο Σούλα. Ο Μ. Σούλας, που ήταν από τα γνωστότερα συνδικαλιστικά στελέχη του αρχαιομαρξισμού στον Μεσοπόλεμο, όταν μιλούσε για την εμπειρία του εγκλεισμού στο στρατόπεδο της Ακροναυπλίας αναφερόταν στο βιβλίο του Γιαννόγκωνα. Ο ίδιος μου το έδωσε να το διαβάσω. Από αυτόν είχα την πληροφορία ότι ο Χρήστος Αναστασιάδης βοήθησε τον πρώην συγκαταρούμενό του να προχω-

- ρήσει στην έκδοση του βιβλίου και να του δοθεί η δυνατότητα να μιλήσει για θέματα που παρέκκλιναν από την κομματική ορθοδοξία της εποχής.
- 14 Βασίλη Γιαννόγκωνα, *Ακροναυπλία*, Δίφρος, Αθήνα 1963, 47.
 - 15 Αντώνη Φλούντζη, *Ακροναυπλία και Ακροναυπιώτες, 1937-1943*, Θεμέλιο, Αθήνα 1979.
 - 16 Δ. Μπενετάτου, *Το Χρονικό της Κατοχής*, Αθήνα 1963, 88.
 - 17 Για το βιβλίο και τη σημασία του είχα μια πολύ ενδιαφέρουσα συνομιλία με τον δημοσιογράφο-ιστορικό Γιώργο Πετρόπουλο. Ο ίδιος μου το παραχώρησε για φωτοτυπική αναπαραγωγή. Το βιβλίο αυτό δεν έχει τύχει μέχρι σήμερα της προσοχής που του αξίζει από τους ιστορικούς. Στην αξιολογη μονογραφία του Ευάνθην Χατζηβασιλείου για το Δοξάτο Δράμας δεν υπάρχει καμία αναφορά στο συγκεκριμένο έργο, βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος. Δοξάτο Δράμας, 1912-1946*, Πατάκης, Αθήνα 2014.
 - 18 Ο ίδιος γράφει χαρακτηριστικά: «Αν τολμήσης να πης στη Βουλή ότι οι περισσότεροι Έλληνες βοήθησαν το ΕΑΜ στη δράσι του κατά των κατακτητών, θα σε διακόψουν με κραυγές και θα υποστηρίξουν ότι δεν πολέμησε και ότι επίτηδες σκότωνε από ένα δυο Γερμανούς και Βουλγάρους για να εκτελούν οι κατακτηταί πολλαπλάσιους Έλληνες. Μόνον οι Υπουργοί της ΕΡΕ που έκαμαν στο ΕΑΜ είχαν στη Βουλή το δικαίωμα να μιλούν γι' αυτό», στο Κ. Κωνσταντάρα (τ. βουλευτού), *Αγώνες και Διωγμοί*, Αθήνα 1964, 11.
 - 19 Γράφει: «Το Κομμουνιστικό Κόμμα για να αποφύγη τη γενική κατακραυγή απαρνήθηκε την επανάστασι του Σεπτεμβρίου και χάραξε με απόφασί του πάνω στους νωπούς τάφους των θυσιασθέντων οπαδών των "βδελυροί πράκτορες του εχθρού". »Το 1946 στην Καβάλα ο Αναστασιάδης και ο Τσαρουχάς παρακινούμενοι από ευλάβεια προς την μνήμη των θυσιασθέντων αγωνιστών του 1941 και απ' το χρέος να αποκατασταθή η ιστορική αλήθεια, συνέταξαν και δημοσίευσαν στην εαμική εφημερίδα της Καβάλας *Νίκη* προσεκτικό άρθρο με το οποίο τοποθετούσαν σωστά την εξέγερσι στα πατριωτικά της πλαίσια. [...] Όπου πήγα και όποιον ρώτησα οι περισσότεροι αριστεροί και δεξιοί μένουν με την εντύπωση ότι η εξέγερσι ήταν βουλγαρική προβοκάτσια. Είναι επομένως ασυγχώρητο για ένα τόσο θαρραλέο κόμμα, που κίνησε σε όλον τον ελληνικό χώρο αμείλικτο κατά των κατακτητών αγώνα, να μην αναλάβη εγκαίρως την ιστορική του ευθύνη», *ό.π.*, 54.
 - 20 *Ό.π.*, 68.
 - 21 *Ό.π.*, 80.
 - 22 *Ό.π.*, 158.
 - 23 Σήμερα, τα διαθέσιμα αρχειακά τεκμήρια τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Βουλγαρία επιβεβαιώνουν την αφήγηση του Κωνσταντάρα. Παραθέτω μια χαρακτηριστική στιχομυθία των εκπροσώπων των δύο κομμάτων, όπως καταγράφηκε στη μνήμη του Κωνσταντάρα: «Αντίθετα ο Βούλγαρος (ένας μεσήλικας μετρίου αναστήματος) έκρυβε την ταραχή του κι όταν ηρέμησε ο Πέτρος, του είπε με υποχωρητικό ύφος: "Καλά, σύντροφε Πέτρο. Κρατήστε κι αυτή την περιοχή στους Δυτικούς, αφού σκέπτεσθε στενά εθνικιστικά. Αν έμενε στη Βουλγαρία,

η ανάπτυξή της θα επηρέαζε και την άλλη Ελλάδα". Αλλά ο νευρικός Πέτρος άναψε πάλι. "Είσαι βλάκας, του φώναξε, και δεν καταλαβαίνεις ότι αν μείνετε στη Θράκη, εμείς δεν έχουμε θέσι πουθενά και πρέπει να πέσουμε να πνιγούμε», ό.π., 258.

- 24 Μίμη Φωτόπουλου, *Ελ Ντάμπα. Όμηρος των Εγγλέζων* (γ' έκδοση), Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984, 92.
- 25 Νένη Πανουργιά, *Επικίνδυνοι πολίτες. Η ελληνική Αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*, μετάφραση από τα αγγλικά Νεκτάριος Καλαϊτζής, Καστανιώτης, Αθήνα 2013, 107. Στις μέρες μας δημοσιεύτηκε και το ημερολόγιο του Πραξιτέλη Ζαχαριάδη: *Ελ Ντάμπα, 1945. Ημερολόγιον αιχμαλωσίας*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2014. Η εισαγωγή της Ιωάννας Παπαθανασίου φωτίζει πολλές από τις πτυχές της καθημερινότητας των κρατουμένων.
- 26 Σταύρος Αβδούλος, «Η συμφωνία της Βάρκιζας», *ΕΑΜ – Αντίσταση*, τ. 104, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 2013, 4-6.
- 27 Jean-Pierre Vernant, *Περί ορίων. Ανάμεσα στον μύθο και την πολιτική*, μτφρ. Μαίρη Ι. Γιόση, Σμίλη, Αθήνα 2008, 251-252.
- 28 Άγγελος Ελεφάντης, ό.π., 55.

Το 1940, τις παραμονές του ελληνοϊταλικού πολέμου, το ΚΚΕ ήταν ένα κόμμα αποδι-
αρθρωμένο οργανωτικά, ενώ οι διαρκείς αλλαγές πολιτικής που ακολουθούσε η Κομ-
μουνιστική Διεθνής έναντι του ναζισμού προξενούσαν σύγχυση στους κομμουνιστές
σε ολόκληρη την Ευρώπη. Παρ' όλα αυτά, το ΚΚΕ κατόρθωσε να ανασυγκροτηθεί ως
το 1944 κατέστη κόμμα εξουσίας και απειλούσε να μετασχηματίσει σχεδόν ριζικά το
πολιτικό σύστημα όπως αυτό είχε διαμορφωθεί τις προηγούμενες δεκαετίες.

Μέσα από ανέκδοτες προσωπικές μαρτυρίες και αρχειακές πηγές, το βιβλίο διερευνά
το πώς επιτεύχθηκε αυτή η αλλαγή – και το τίμημα που απαιτήθηκε σε πολλές περι-
πτώσεις. Εξετάζονται οι δομές εξουσίας των κομμουνιστών στην ορεινή Ελλάδα και η
πολιτική του κόμματος, τόσο στην κεντρική σκηνή όσο και στις επιμέρους περιφέρειες
της χώρας. Παρουσιάζεται επίσης η διαδρομή Ελλήνων κομμουνιστών από την ίδρυ-
ση του κόμματος ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μια μελέτη πολιτικής ιστορίας σε μια εποχή τεκτονικών κοινωνικών ανακατατάξεων,
μέσα από τις άγνωστες και ορισμένες φορές σκοτεινές πλευρές της Εθνικής Αντίστασης.

ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ.

ISBN:978-618-03-1210-2

9 786180 312102

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. 81210